

Hogyan éltek?

A huszadik századi közép-európai zsidó élet tanítása személyes történeteken és képeken keresztül

Interjú Sárdi Dórával a Centropa Magyarország alapító tagjával

A Centropa Magyarország a huszadik századi közép-európai zsidó élet dokumentálásával és tanításával foglalkozik. 2000 óta tizenöt országban (Ausztria, Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Moldova, Oroszország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Törökország és Ukrajna) dolgoznak munkatársaik. Fő projektjük a *Zsidó élettörténetek a huszadik században* címet viseli. Ez egy internetes adatbázis, amely 1910 és 1935 között született zsidó emberek visszaemlékezéseit és családi fotóit tartalmazza. Az interjúalanyok háború előtti életükről, rokonaikról, háborús élményeikről, a háború utáni újrakezdésről, a szocializmus évtizedeiről és 1989 utáni életük aktuális eseményeiről mesélnek.

A projekt fontos része a családi fényképek és az életúthoz kapcsolódó dokumentumok gyűjtése, különös tekintettel a háború előtti esetleg muzeális értékű képekre. Az internetre feltöltött szerkesztett, megjegyzésekkel, judaisztikai és történelmi szömagyarázatokkal ellátott életútinterjút ezek a képek, az interjúalany képekhez tartozó magyarázatai, a visszaemlékező részletes családfája teszi teljessé. Ezen kívül az oldalon található még az interjúk kutatását segítő judaisztikai és történelmi fogalomtárakat, linket a Magyar Deportáltakat Gondozó Bizottság honlapjára, irodalmi műveket, történettudományi és szociológiai elemzéseket, receptgyűjteményt és interjúkészítő segédanyagot.

A 2000-től 2007-ig tartó gyűjtőmunka alatt felhalmozódott, kivételesen gazdag anyag az érdeklődők számára lehetővé teszi, hogy a mindennapi élet olyan területeire nyerjenek bepillantást, amelyek a hagyományos történelmi kutatás számára nehezen megközelíthetők. Az olvasók például a családok otthoni életének megismerésén keresztül közelebbről találkozhatnak az egyes korokra jellemző mindennapi viselkedésnormákkal, szokásokkal, jellemző kulturális értékrendekkel, a lakókörnyezet leírásain keresztül a zsidók és nem zsidók közötti viszonyokkal, az antiszemitizmus hétköznapi megnyilvánulásával.

A Centropa munkatársai mellett, hogy a kutatók és a laikus érdeklődők számára is elérhetővé tették a rögzített anyag szerkesztett változatát, a családfákat és a családi fényképek adatlapjait az interneten, célul tűzték ki, hogy az adatbázis felhasználásával pedagógiai programot dolgoznak ki, elsősorban középiskolások részére. Ezzel a módszerrel kapcsolatban kerestem fel a Centropa magyarországi képviselőjét, Sárdi Dórárt.

*

Hogyan kezdődött a Centropa tevékenysége?

Amikor 2000-ben elkezdtünk dolgozni a Centropával, akkor elsősorban a magyar zsidó élet dokumentálása volt a célunk. Idős, magyar, zsidó származású emberekkel készítettünk életút interjúkat. Ez gyakorlatilag 2006-ig kizárólagos cél is volt. Ezalatt az idő alatt kidolgoztuk a gyűjtés módszertanát, és több nemzetközi szemináriumot szerveztünk, ahol interjúkészítőket képeztünk. 15 országban több mint 1500 interjú készült, és több tízezer fényképet gyűjtöttünk össze egy egységes módszertan mentén. A kutatáshoz készítettünk egy módszertani alapvetést, az interjúzó kézikönyvünket, amely az internetről több nyelven is letölthető. Módszerünk alapja az oral history nemzetközileg ismert módszere.

A Centropa mögött ezek szerint nemzetközi csapat áll?

Ennek a projektnek, ami az egész módszertant lefektette, Andor Eszter, Edward Serotta és én voltunk a három alappillére. Edward Bécsből, mi ketten Budapestről koordináltuk a munkát. Az első időszakban az összes többi országban csak interjúkészítőink dolgoztak, akiket kiképeztünk arra, hogy hogyan kell az általunk kitalált módszer alapján interjúzni, mi a kritériumrendszer, hogyan kell szerkeszteni ezeket az interjúkat.

Edward Serottáról mesélnél? Hogyan került ide?

Edward zsidó származású, amerikai fotográfus. Mint fényképész, több albuma is megjelent az 1990-es években. Többek között a háborús Szarajevóról. Hogy hogyan került ide, annak története van: 1988-ban fejébe vette, hogy Prágába megy fotósorozatot készíteni idős zsidó emberekről, mert őt a kelet-közép-európai zsidóság érdekelte, és Amerikában ebben az időben az egyenlő volt Prágával. Ezért elment a cseh (akkor még csehszlovák) nagykövetségre Washingtonban, becsöngetett, és vízumot kért, mondván, hogy odamenne dolgozni, fényképezni. Azt mondták, hogy erre nincs lehetőség – akkor még vasfüggöny volt –, hogy ez nem ilyen egyszerű. Ő pedig kifordulva az ajtón véletlenül egyszer csak egy másik nagykövetség előtt találta magát, ugyanabban az utcában: a Magyar Népköztársaság akkori követsége előtt, így aztán oda is becsöngetett, hogy „Jó napot kívánok, Edward Serotta vagyok, és szeretnék elmenni fényképezni Magyarországra”, és ott azt mondák, miért ne? Így került Magyarországra. Ahogy Prágában is, itthon is idős zsidó embereket szeretett volna lefotózni, hogy megörökítse a múltat még mielőtt örökre elvész, ezért mikor végül is 1988-ban Európának erre a felére érkezett, teljesen megrökönyödve vette észre, hogy valami elképesztő zsidó újjászületés kezdődött. A Lauder iskola, a szarvasi tábor, zsidó iskolák, óvodák, cionista szervezetek. Tehát amellett, hogy sok öreg embert talált, talált még egy fantasztikus, élő közösséget is, és akkor gondolta úgy, hogy valamilyen módon a két csoport között meg kell teremteni a kapcsolatot. Úgy gondolta, ennek az a módja, hogy az idősök történetét megmenti a fiatalok számára. Először a fényképekre koncentrált, és utána találkozott velünk – mi, Eszterrel akkor már oral historys interjúkat készítettünk –, és így

hoztuk össze a munkáinkat: ő a fényképötleteivel jött, mi pedig az oral historys módszertannal, és így született meg ez a közös ügy.

Ti ketten, Andor Eszterrel hogyan kezdtetek interjúzni annak idején?

Most már közhelyesnek gondoljuk ezt a történetet, de akkor, úgy 12 évvel ez előtt nem volt az. Eszterrel azt mondtuk, hogy borzalmas az, hogy tulajdonképpen a vidéki zsidókat meggyilkolták a holokauszt alatt s hogy teljesen elveszett az ő történetük, pedig a háború előtt még olyan nagyon-nagyon sokrétű és sokféle zsidó közösség volt vidéken, Magyarországon. Ezért elkezdtünk lejárni vidékre, embereket meg dokumentumokat, anyakönyveket, archívumokat keresgélni. Beültünk az autóba és mentünk, mindenfajta átgondolás nélkül, csak azt kérdeztük magunktól, hogy mi a magyar vidéki zsidóság története? Eszterrel már akkor azt vallottuk, hogy meg kell próbálni rekonstruálni a háború előtti életet, és ez később a Centropának is a legfontosabb hitvallása lett. Ezt egy Susana Hacker nevű újvidéki hölgy így fogalmazta meg: „Maguk a negyedik csoport, akik azért jöttek, hogy interjút készítsenek velünk, de maguk az elsők, akik azt kérdezik, hogy hogyan éltünk, és nem azt, hogy hogyan haltunk meg.” Nekünk már akkor ez volt a legfőbb szempont, és ehhez kapcsolódott hozzá Edward Serotta és a családi fényképek ötlete.

2007-ben lezárult ez a gyűjtő tevékenység, és elkezdtétek feldolgozni az így kialakított archívumot. Most, ha jól tudom, főleg az anyag oktatási felhasználásával foglalkoztok. Hogyan foglalnád össze céljaitokat, miben különbözik a ti oktatási módszerek a hagyományostól?

Igen, így van. 2007-ben azzal kezdtünk foglalkozni, hogy ezt a csodálatosan nagy és gazdag archívumot, amit összegyűjtöttünk az elmúlt években, milyen módokon lehetne felhasználni, és erre az egyik egyértelmű válasz az volt, hogy az oktatásban. Azt gondoltuk, hogy rettentő kevés olyan, valóban használható módszertani program, illetve segédanyag van, amit a tanárok a zsidók történetének bemutatásában fel tudnak használni, ezért sokszor félmegoldásokba mennek bele, amivel a saját bizonytalanságukat is és a diákok esetleges ellenérzését is erősíthetik. A 2001-ben bevezetett holokauszt emléknap sok iskolában zavart okozott, számos iskola számára nagyon nehéz jól és hatékonyan megszervezni a megemlékezést, hiányoznak hozzá az anyagok.

Az oktatási program kialakításánál tulajdonképpen az volt a fő szempont, hogy mi az a forma és mi az a terjedelem, ami a diákok számára befogadható, feldolgozható, a tanárok számára átlátható és hitelesen átadható. Így találtuk ki az interaktív, online is letölthető filmeket. Ezek alapvetően úgy készültek, hogy kiválasztottunk egy-két interjút, amelyek kellőképpen izgalmasak voltak és volt hozzájuk elég fénykép, diavetítésszerű sorozattá alakítottuk a képeket, és aláillesztettük az interjúkból a hozzájuk tartozó szövegeket.

Ezekkel a filmekkel különböző célokat lehet elérni, egy filmmel akár többet is. Például sok filmben előjön az asszimiláció kérdése. Rengeteg olyan sorsra volt példa az interjúinkban,

hogy emberek, családok már egészen eltávolodtak a saját zsidó identitásuktól, és ennek ellenére mégis zsidóként kellett meghalniuk. Többek között ezzel a problémával is szembesülhetnek a filmekben keresztül a tanulók.

A filmekben bemutatott személyesen megélt történelmi eseményeket az irodalomtanításban is fel lehet használni.

Ezenkívül nagyon jól meg lehet tanítani a különböző zsidó társadalmi osztályokat és különböző társadalomtörténelmi kategóriákat azon keresztül, hogy a filmekben rengetegféle társadalmi rétegbe tartozó zsidó jelenik meg. Ebből is jól látszik, hogy a zsidóságon belül is milyen nagyon sokféle társadalmi osztály képviselte magát, illetve a valláshoz való hozzáállásban is óriási különbségek voltak a legortodoxabb hászid zsidótól azokig, akik karácsonyfát állítottak. A zsidóságon belül is megtalálhatók az akkori Magyarországon előfordulón társadalmi rétegek, így bemutatatható, hogy nincs alapja a sztereotípiáknak, miszerint, minden zsidó mágnás volt.

A korabeli életmódtörténet is abszolút plasztikusan jelenik meg a filmekben: milyen foglalkozásokat űztek az emberek, zsidók nem zsidók egyaránt, milyen ünnepek voltak, milyen vallási szokásokat tartottak, milyen volt az iskola, a divat, a lakások, öltözködési szokások stb.

Szintén nagyon fontos és az eddigi kutatásokból kimaradó vagy kevésbé hangsúlyos az újrakezdés történetei. Mi erre is részletesen rákérdeztünk mindenkinél: hogyan tudtak visszatérni, oda, ahonnan elhurcolták őket? Miért jöttek haza a zsidók Magyarországra a háború után? Miért maradtak itt? Hova mehettek volna egyébként, voltak-e más terveik? Hogyan kezdték újra az életüket a semmiből?

Ezen túl persze alapvető emberi értékekről is lehet beszélni: a segítségről, a szeretetről, a gyűlöletről, a másokkal szembeni szolidaritásról, erről is nagyon nagy terjedelemben és sokrétűen mesélnek ezek a filmek.

Tehát rengeteg irányba el lehet indulni egy tanítási órán, ahol a filmeket használja egy kolléga.

Úgy tudom, a pedagógiai módszert eredetileg amerikai zsidó gimnazisták részére találták ki, hogy megismerhessék a kelet-európai zsidóság huszadik századi életét, mindennapjaikat, vallási szokásaikat, történeteiket, amelyek sok esetben egybeestek a diákok saját családjainak történetével is. A magyar gyakorlatba viszont ezt úgy ültették át, hogy az oktatási anyag vegyesen zsidó és nem zsidó gyerekek oktatásához is használható legyen.

Úgy mondanám, hogy az első fejlesztés párhuzamosan magyar nem zsidó és amerikai zsidó gyerekeknek készült, mert úgy gondoltuk, hogy az amerikai zsidó diákoknak van körülbelül

annyi tudásuk a holokausztról, mint a magyar nem zsidó tanulóknak. tehát az amerikai és a magyar oktatási program fejlesztése párhuzamosan folyt.

Most specifikusan dolgozunk zsidó iskolai tanárokkal is, például most is itt van egy tanár a cseh és a magyar Lauder iskolából is. *(Az interjú egy tanár-továbbképzési szemináriumon folyt, ahol cseh, magyar és szlovák tanárok vettek részt – A szerk.)* Azt gondoljuk, el kell különíteni azt, hogy egy-egy filmet hogyan használunk fel zsidó és nem zsidó iskolákban. Például van egy film, ami a nőkről szól: egy nő a főszereplője, aki túlélte a koncentrációs tábor, de az anyja és a nagyanyja meghalt ott. Ő egész életében ettől a két nőtől tanult mindent, és egész életét – a háború utáni hatvan évet – úgy élte le, hogy ennek a két nőnek adózott élete minden egyes pillanatában. Mindig feltette magának a kérdést, hogy ők hogyan döntöttek volna, hogyan oldottak volna meg helyzeteket. Amikor egy zsidó iskolai tanárnak mutattam meg a filmet, rögtön azt mondta, hogy ezt ő nőnapon fogja a gyerekeknek megmutatni, mert jól látszik benne, hogy a női princípium milyen átalakuláson ment át három generáción keresztül gondolkodásban öltözködésben, attitűdben és egy csomó mindenben. Egy nem zsidó iskolában ezt nehezen tudom elképzelni. Ott például azt lehet ugyanezzel a filmmel elmagyarázni, hogy a generációk hogyan dolgozzák fel a traumát. Hogyan működnek a csonkán maradt családok? Mi történt azzal a generációval, akinek nem voltak nagyszülei...

Külön kidolgoztatok valamilyen programot arra, hogy zsidóknak és nem zsidóknak hogyan mutatnátok be ezeket a filmeket?

Most abban a stádiumban van az anyag, hogy gyűjtjük a gondolatokat és az óraterveket. Ha lenne pályázati lehetőség, készen állnánk arra, hogy előkészítsük akkreditálásra a tanárképzést és magát a kapcsolódó tanítási anyagot is.

Milyen tapasztalataitok vannak a módszerrel kapcsolatban? Van már olyan iskola Magyarországon, ahol használják? Milyenek a visszajelzések?

Elég sokan használták, és tulajdonképpen nagyon pozitívak a visszajelzések, de a munka kulcsa egyelőre a tanár személyisége. Szívünk szerint csak az használhatná ezeket a filmeket, aki részt vesz egy ilyen szemináriumon előtte. Önmagában azért elég nehéz ezekkel az anyagokkal mit kezdeni. Volt már, aki a szeminárium nélkül is sikeresen használta, de olyan is akadt, akinek nem ment jól.

Mik lehetnek buktatók?

Buktatók azok lehetnek, hogy valaki nagyon nagy lelkesedéssel, de meggondolás nélkül nekimegy ennek a témának, és az osztályában olyan rasszista, antiszemita, kirekesztő hangokat provokál ki, amik jelen vannak egy-egy közösségben. Felborzolja a kedélyeket, de nem tudja lehűteni az indulatokat, képtelen bánni velük.

Ezeket a szemináriumokon éppen azt beszéljük át együtt, hogyan lehet tálalni ezt az anyagot úgy, hogy minél kevesebb veszély leselkedjen közben. Mondok egy példát: van egy film, ami

a háború előtti zsidókról szól, egy evezős film. Eveznek az emberek a Dunán, és nagyon boldogok, jönnek-mennek a csónakkal, és látjuk, milyen jó az életük, aztán kitör a háború, és hirtelen vége szakad az idillnek. Ebből tulajdonképpen az derülhet ki egy rosszabb indulatú diák számára, hogy persze, a zsidók nem is dolgoztak, és hogy egész nap eveztek, hogy mennyire jó dolguk volt, ezeknek a burzsujoknak (ezek elhangzott vádak voltak egy budapesti középiskolás osztályban). Ahhoz, hogy ez elkerülhető legyen, a tanárnak a honlapon el kell olvasnia az egész önéletrajzot, meg kell néznie a családfát. Itt mindenkiről le van írva, hogy mivel foglalkozott, hogyan dolgozott, így rögtön tud majd válaszolni, hogy „igazad van, a filmen valóban ezt az aspektusát emeltük ki az életüknek, de most gyere, nézzük meg, nyissuk ki – online vagyunk –, itt az életrajz, itt van ez a bekezdés, amikor arról van szó, hogy ő napi nyolc órában könyvelő volt egy irodában. És valóban nyáron azt a három hetet evezéssel töltötte, de egyébként meg dolgozott, tehát középszintbeli volt.” Ezt körül lehet járni: mi az, hogy középszintbeli, mikor jött divatba a nyaralás stb.

Mennyire hangsúlyos az interjú szövege az oktatási programban?

A filmből kell kiindulni. Egyértelmű, hogy maga az oktatási projekt a filmekre épül, amik mögött viszont kiindulási pontként és megtámasztó erőként ott van az interjú, a családfa és az összes többi fénykép, és a Centropa-honlap egyéb segédletei, a fogalomtárak, a szakirodalmi utalások és egyéb linkek.

A tanár felhasználhatja az interjúszöveget, ez tőle függ, de nincs ilyen kötelezettsége. Ha úgy érzi, hogy a diákok vagy akár csak egy részük hajlandó lesz harminc oldalt olvasni, olvastasson. Remélem, hogy annyira felkeltjük a tanulók érdeklődését a filmek kapcsán, hogy hazamennek és maguktól elolvassák, ideális esetben órákat töltenek az internet előtt és böngészik a Centropa-honlapot, de természetesen lehet kutatási feladatot is adni az interjúk szövegéből, családfákból. Rengetek projekt típusú feladat is adható, szakkörökön, fakultáción is remekül használható.

Hogyan működik ez a módszer vegyesen zsidó és nem zsidó tanulók közösségében, például egy budapesti középiskolában, ahol egy-két zsidó diák is van az osztályban? Milyen konfliktusok adódhatnak, ha adódnak, hogyan lehet ezekre felkészülni? Miként kezelje egy tanár például a zsidó gyerekek személyes érintettségét vagy a zsidókkal szembeni előítéleteket egy osztályon belül?

Szerintem ezek a filmek egyáltalán nem bántják a zsidó gyerekeket. Ez egyébként tipikusan magyar vagy németországi dilemma, hogy minden egyes osztályban van egy-két zsidó tanuló, aki ezekkel a kérdésekkel más viszonyban áll, mint a többiek. Volt már, hogy egy zsidó kislány nekünk esett egy órán, hogy túl pozitív képet mutattunk a háború előtti életről, így elmismásoljuk a tragédiát. De nekünk éppen az a célunk, hogy ne verjük bele a gyerekeknek a fejébe, hogy „Auschwitz”, „gázkamra”, „hatszázezer halott”, „minden harmadik auschwitzi meggyilkolt magyar származású”, „néhány hónap alatt deportálták a teljes magyar vidéki zsidóságot”, tehát a célunk nem a sokkolás. Mi azt szeretnénk megmutatni, milyen normális,

olykor ideális volt az élet a háború előtt – és hirtelen minden elveszett. Ezt a folyamatot mutatjuk be, és a tanulókra bízunk, hogy ezt feldolgozzák. Szerintem ez is épp elég feladat. El kellett mondani a diáklánynak, hogy ez azoknak fontos, akik semmit nem tudnak, vagy akik, ha csak a csontvázat mutatja neki az ember meg a koncentrációs tábor és a marhavagont, akkor megrémülnek, bezárkóznak, és nem fognak odafigyelni. El sem éri őket az információ, nem hogy megérintse őket a személyes történet. Azt mondja, ez már megint ugyanaz, ezt már hallottam, lejárt lemez, nem akarom hallani. Tehát nekünk az a célunk, hogy finoman átkeljük ezen a kapun, hogy minél többen nyitottá váljanak és meghallják a történeteinket. A csukott ajtón berontani semmi értelme. Az ehhez hasonló helyzeteket kívülről nem lehet megoldani, egyszerűen a tanárnak kell valamilyen módon kezelnie őket.

A háború előtti életet a háború utánival állítjátok szembe?

Nem a szembeállításra helyezném a hangsúlyt. A folyamatokat szeretnénk bemutatni. Azt, hogy az emberi élet is egy folyamat, a kezdetétől jutunk el a mai napig. Iszonyú fontos, hogy nem pillanatokat ragadunk ki ebből az életből, hanem teljes életrajzokkal dolgozunk. Hangsúlyozni akarjuk, hogy nem önmagában érvényes egy történet, hanem egy folyamat része. Azzal nyeri el a valódi jelentését, hogy valami után és valami előtt van. Ez nagyon fontos. A legtöbb holokausztkutatás csak a holokauszttal foglalkozik, és ez, véleményem szerint, teljesen hibás.

Hol vannak a továbbképzések, hogyan lehet jelentkezni?

Időről időre indulnak tanártovábbképző szemináriumok. A honlapot érdemes figyelni, de az érdeklődők írjanak e-mailt nekünk, és akkor értesítjük, ha szemináriumunk szerveződik, aminek kizárólag az anyagiak szabnak határt!

(Az interjút Kádár Anna készítette.)

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Sárdi Dóra

Téma (óra, foglalkozás címe)	Osztályfőnöki óra, holokauszt-emléknap körüli időpontban
Iskolatípus	Középiskola
Évfolyam (vagy korosztály)	12
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	Emléknapok
Csoport nagysága	Osztály
Időtartam (perc)	45
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	Az óra célja, hogy bemutasson két, különböző társadalmi réteghez tartozó zsidó családot, életüket a holokauszt előtt. A filmek bemutatása felkeltheti a diákokban az érdeklődést a családtörténet/családi fényképek iránt, így a következő osztályfőnöki órán lehet a régi fényképekkel, családtörténettel, családfákkal i dolgozni. A holokauszt-emléknapon nem a borzalmak felelevenítése a lényeg, hanem hogy a tanulók megértsék, kikkel is történt meg mindez.
Foglalkozás típusa	Tanórai
Munkaformák	Frontális Csoportmunka
Eszközök	Projektor, számítógép, internet
Előkészületek	DVD, nyomtatás, lexikon, történelmi és judaisztikai fogalomtárak a www.centropa.hu oldalon (történelmi: http://www.centropa.hu/object.ee8ed5c5-49f4-45c7-b606-b2d842342ff2.ivy , judaisztikai: http://www.centropa.hu/object.c5f06cba-202d-4817-b6ff-f0be93b8a3e9.ivy)

Tevékenység

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
6	A Centropa-film megtekintése: Galpert Ernő Közben a tanár a táblára írja az ismeretlen szavakat, kifejezéseket.	A film megnézése	Számítógép, projektor, DVD film
10	Az előforduló idegen szavak tisztázása (zsinagóga, rabbi, heder, haszid, micve, jesiva, jiddis nyelv, héber stb.)	Ha nem ismerik a szavak, kifejezések értelmét, akkor a Centropa-honlapon a judaisztikai fogalomtár böngészése négy csoportban	Internet, számítógép (több db)
6	A film újbóli megnézése, szempontok alapján: 1. Hányféle nemzet lakott együtt Ernő gyermekkorában Munkácson? Hány nyelvet beszéltek a családban? 2. Miért volt Munkács öt ország része? Melyik öt országhoz tartozott? 3. Ernő és Tilda miért nem voltak vallásosak a Szovjetunióban? 1989 után miért térhettek vissza a valláshoz? 4. Mit kérdeznének, ha találkozhatók Ernővel?	Négy csoportra osztva filmnézés – minden csoport egy feladatot kap a négyből	Számítógép, projektor, DVD film
15	A szempontok megbeszélése, a csoportok válaszainak összevetése	Beszélgetés a tanár irányításával	
1	Nincs egységes zsidó sors, nézzünk meg egy másik filmet		
5	Hámos-film levetítése	Filmnézés	Számítógép, projektor, DVD film
2	Házi feladat: gyűjtsétek össze a különbségeket és a hasonlóságokat a filmekben bemutatott családok sorsa közt! Melyik család milyen társadalmi réteghez tartozott?		
Értékelés	Az óra programja kötetlen beszélgetés, a feladatok ezt a beszélgetést moderálják. Mint más beszélgetések közben is, a válaszokat spontán visszajelzések értékelik		
Felhasznált irodalom	Centropa-honlap történelmi és judaisztikai fogalomtára		